

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԿԻԼԻԿԵԱՆ ԱՄՐՈՑՆԵՐ

ԿՈՌԻԿՈՍ

Նոյն ԺԲ. և ԺԳ. դարերուն, Կոռիկոս, իր ծովային նպաստաւոր դիրքովը բանուկ նաւահանգիստի մը վերածուած էր ու Հեթում Ա.ի իշխանութեան և վերջ, շուրջ 1268ին, զանազան ազգերու՝ ինչպէս Հայ, Կիպրացի, Սուրիացի ու Արաբ, ապրանքներով բեռնաւոր նաւ մը կը զբտուէր Կոռիկոսի նաւահանգիստին մէջ, in portu Curchi, ուր հակառակութեան մը հետեւանքով կողոպտուեցաւ ձենովացի ծովակալ Luchetto de Grimaldiէն, որուն վերայ բողոքագիրք մը տրուեցաւ Հեթում Թագաւորին՝ որ իր կարգին բուն կերպով բողոքեց ձենովայի Հասարակապետութեան։ Գոյացած իրաւաստութեամբ մը ապրանքներուն համար քնասուց հատուցոււմ եղաւ։ Յաջորդ ԺԴ. դարուն, սակայն, երբ այս նաւակայքը Կիպրոսի իշխանութեան տակ անցաւ, Կոռիկոս ստացաւ առեւտրական մեծ կարեւորութիւն ու Կիպրացիք զայն օգտագործեցին Կիլիկիան ծովեզերքին և Պամփիլիոյ առեւտրական յարաբերութեանց ի նպաստ։

Լեւոն Ա.ի օրով և Նոյնիսկ շատ աւելի կանուխէն, Կիլիկիա ծանօթ էր արդէն Խալապի վաճառականներուն, գլխաւորաբար Վենետիկցիներուն եւ ձենովացիներուն, ինչպէս որ տեսանք, որոնք ազատ վաճառականութեան ի նպաստ ամէն առանձնաշնորհում ստացած էին Կիլիկիան արքունիքէն, զարկ տալու նպատակաւ երկրին առեւտրական շարժումին։ Այսպիսով նաւահանգիստը Լեւոն Ա.ի օրով տակաւին հռչակուած չլըլլաով, Խալապի հասարակապետութեան նաւերը կը մտնէին Սեւեւիոյ, Կոռիկոսի և Ատալիոյ նաւահանգիստները՝ ուր անոնք ամէն ազատութիւն կը վայելէին, ինչպէս որ յետագային պիտի վայելէին Հալէպի մէջ, ոչ միայն իբր փոքր գաղութ մը հոն բնակելու, այլեւ եկեղեցի ու դպրոց ունենալու, ինչպէս նաեւ ազատ մնալու արքունի ամէն տեւ-

սակ տուրքեր վճարելէ։ Եւ այս բոլոր դերութիւնները անոր համար՝ որպէս զի անոնք յօժարութեամբ և յաճախակի զան Կիլիկիա, երկրին բարգաւաճմանն ու ճշխութեանը նպաստելու միանգամայն եւ առիթը ներկայանալուն, իրենց նաւերովը, զէնքերովն ու այլ միջոցներովը օժանդակելու Հայ արքունիքին ու բանակին։ Փոխադարձաբար Հայերն ալ պիտի ընտելանային, առեւտրական այս յարաբերութեանց մշակումով, արեւմտեան ժողովուրդներու մշակոյթին և բարքերուն։

Այսպէս Կիպրացի առեւտրականի մը որդին՝ Թիպարզ, որ մեծ վարկ ունէր Պետրոս Բ. Թագաւորին առջև, որիւր շատ մը շնորհներու կարգին, խնդրեց նաեւ Կոռիկոսի կառավարչութիւնը։ Սղրամպատի ժամանակագիրը՝ որ այս տեղեկութիւնը կուտայ, կը պատմէ որ խնդրաբկուն յատկապէս բրած էր այս առաջարկը, յափշտակուած այն շահաւէտ եկամուտներէն՝ զորս կուտար Կոռիկոսի մաքսատունը, տարեկան երեքէն մինչև չորս հազար տուգազի հասնող։

Հայոց Ծոցցին մէջ սեղմուած Կոռիկոս նաւահանգիստը միակը չէր սակայն իբր մաքսատուն և հաշուետուն քրիստոնեայ և մահմետական վաճառականներու. կային նաեւ փոքրիկ այլ խորշեր՝ որոնք Նոյնքան կը ծառայէին իբր նաւակայք։ ԺԴ. դարուն, հայազգի և Լուսինեան իշխաններու օրով, այս նաւակայքերը, ինչպէս՝ Սկատելոր, Մանադկատ, փոքր Անտիոք (Antiochia ad Cragum), Անեմուր, Միկի կամ Սեկին, Սիլիֆքէ, Լամոս ևն., յաջորդաբար զբաւուեցան էմիրներու կողմէ՝ որոնք մեծագոյն մասով Դարամանի մեծ իշխանին ճորտներն էին և որոնց հետ Կիպրացիք յաճախ կուտէ մէջ էին, ձեռքէ ձեռք խնդու համար երկիրը։ Մինչև 1448 Կոռիկոս մնաց Կիպրացիներու ձեռքը, մինչդեռ Սեկին և փոքր Անտիոք 1332ին կը մնային գեռ Հայոց ձեռքը, ինչպէս որ կը տեսնենք 1332 Օգոստոս 22ին Յովհաննէս ԽԲ. պապին գլխիցնէն Հռոգոսի արապետներու մեծաւորին ուղղած նամակին՝ որով կը հաղորդուէր Հայոց Լեւոն Ե. Թագաւորին կողմէ իրեն յանձնել սոյն երկու բերդերը, պայմանաւ որ անոնք պաշտպանուէին յիշեալ ասպետներէն, զանոնք մօտէն ճնշող

թուրքերու դէմ: Անցեալին մէջ փորձը ցոյց տուած էր որ այս ծովեզերքին իշխողները, որոնք որ ալ ըլլային, քրիստոնեայ կամ իսլամ, ան չգաղբեցաւ ու շաղկաթեան առարկան ըլլալէ եւրոպացի վաճառականներուն, ձենովացի, Գաթաւանցի, Բրովանսցի ու Կիպրացի որոնք հոն կուգային զնելու համար Փոքր Ասիոյ բերքերը և կամ ծախելու համար Աղեքսանդրիոյ վրայով բերել, տրուած արեւմտեքի ապրանքները: Հոգ էր որ կը ծախսէին նոյնպէս պատերազմի արգիլեալ ապրանքներ, միւս կողմէ մահմետականներուն ծախելով քրիստոնեայ ու սեւամորթ գերիներ, մեծ շահեր ապահովելով իրենց:

Պատմութիւնը կը վկայէ որ Լեւոն Ա. ի իշխանութեան օրով, 1211, Կիլիկիան իշխանութիւնը Տաւրոսի պատուարներէն մինչեւ Փոռիզիս ու Կապադովկիս կը տարածուէր, իբր տասնվեց օրուան ճանապարհ, բաւական ընդարձակ երկիր մը, արդարեւ որ տակաւ կը մեծնար ու կը զարգանար, չըլլալայ բերդերու ու կշանքերու յաւելումով, մեծագոյն մասով Անտիոքի յոյն իշխաններու ձեռքէն խլուած, ընգամէն իբր եօթանասուներկու բերդ, առաւել կամ նուազ անկախութեամբ և նոյնքան կամ աւելի բերդատէր Պառոններով: Այս շրջանին իսկ, եթէ ոչ աւելի առաջ, Կոռիկոս կը գտնուէր Կիլիկիան իշխանութեան տակ և կը կազմէր անոր զինուորական ու առեւտրական կայաններէն մին:

Երբ Գերմանիոյ Ֆրիտրիք կայսրը Երրորդ խաչակրութեամբ քսան հազարէ աւելի զօրքերով և Փոքր Ասիոյ վրայով և Իկոնիան գրաւելով հասաւ Կիլիկիոյ հիւսիսային սահմանները, Լեւոն Ա. իշխան փութաց Վալլուկադնոս գետահովտի բերդատէր իշխանները Սելեւկիա զրկել, ընդ առաջ կայսրեր. այդ բերդատէրներէն մէկն ալ անկասկած Կոռիկոսէ չայ Պառոնն էր, ցոյց տալու համար իր և իր զօրականներուն յօտարամիտ ծառայութիւնը:

Տեսանք արդէն որ իրմէ առաջ Ռուբէն իշխան Անտիոքը կորսնցնելէ յետոյ, օգնութիւն խնդրեց պապական նուիրակէն. այս միջոցին լուր առաւ որ Լեւոն թագաւոր մեռած էր և Սըր Ադամ Պալլէ ալ ըս-

պաննուած: Նուիրակէն ստացած օգնական զօրքերով իր Ալիս Ժօրը հետ Կիպրոս ելաւ՝ ուրկէ Կիլիկիոյ ծովեզերքներով մտաւ Կոռիկոսի նաւահանգիստը, տիրանալու համար իր հօրեղբոր գահին, Կոռիկոսի զոհեկին տէր՝ Պառոն Վահրամ, որ թագաւորութեան մարաշախտ էր, արգիլեց Ռուբէնը աւելի առաջ երթալ ու վերջնոյս մայրը կնութեան ուզեց, մերժուելու պարագային սպառնալով սպաննել Ռուբէնը (Ապուլ-Ֆարաճ՝ Ժամանակագրութիւն, էջ 458):

Կոստանդինի յաջորդ թորոս որդին ևս Յունաց ձեռքէն զինու զօրութեամբ առած էր Կիլիկիոյ մեծագոյն մասը ու գրաւած Մանդալեանց ամուրը՝ ուր կախաղանի վերայ մեռած էր Գազիկ արքան, և որուն իբր փոխվրէժ, բերդը հիմնայատակ կործանած էր ու հոն ձեռք անցուցած գահաձեռք բերած էր իր գրաւած Սիս քաղաքը ու հետզհետէ տիրացած Բայաս, Տարսոն ու Ատանա քաղաքներուն ու Կոռիկոս ամուր բերդին, տէր դառնալով այսպէս վարին շայաստանի բովանդակ երկրին:

1304-ին Հալէպի կառավարիլ Ծէմսէտ-սին Գարա Սոնքոր, իր մեմլուքներէն մէկուն՝ Գուշ Թիմուրի հրամանին տակ զօրախումբ մը զրկեց Կիլիկիա, առաքելով որ թագաւորը չէր վճարած արքունի տուրքը: Հակառակ մեծ գումար մը ստանալուն, իսլամները շարունակեցին աւեր ու աւար գործել Կիլիկիոյ մէջ, մինչեւ որ Հայ, Ֆրանկ ու Մոնկոլ խան վեց հազարոց բանակ մը գտան իրենց դէմ: Հեթում թագաւոր որ հայկական զօրքերու գլուխը կը գտնուէր, ընկերակցութեամբ Կանչի բերդի տանուէր Օշինի և այս վերջնոյն եղբոր՝ Կոռիկոսի տէր՝ Հեթում կոմսի, յարձակեցաւ Ծէմսէտսինի զօրքերուն վերայ և մեծ հաղթութիւն տուաւ անոց ու Գուշ Թիմուր Հալէպ վերադարձաւ, իր ջախջախած բանակին մնացորդով:

Հեթում թագաւոր կը պատկանէր Լամբրոնի իշխանական տոհմին. սա Տարսոնի Արքեպիսկոպոս Ս. Ներսէս Լամբրոնացիի թոռն էր: Եղբոր՝ Գրիգորի մահէն յետոյ՝ որ Կոռիկոսի տանուէրն էր, ինք ժառանգեց ամրոցը, բայց եգիպտացիներու դէմ իր մղած յաջող պատերազմներէն յոգնած, որոնց քաշուիլ աշխարհէն և ինքզինքը նուիրել Աստուծոյ պաշտաման:

Այսպէս 1305 Յունուար 4ին Կիպրոս անցաւ՝ ուր մտաւ Ս. Եպիփանիի վանքը ու Բրիտանիոյ տէրութեան ստորոգծեալ անուանեալ վանք մտնելէն տարի մը յետոյ Եւրոպա անցաւ ու մեծ պատիւներով ընդունուեցաւ Կղեմէս Ե. պապէն:

Գարամանի թիւրքմէն պէյերէն մին 1320ին շատ զօրքով ելաւ և Տարսուսի սահմանները գերի վարեց և վերագործին կանգ առաւ Պոմպէոպոլսոյ կամուրջին առջեւ: Կոստիկոսի կոմս Պառոն Օշին, 300 մարդոց զլուխը կեցած, հասաւ անոր եւ տեւէն և բաղորն ալ ջարդելով, վերագործն աւաւրտեց թեամբ: Այս միեւնոյն տարին էր որ Հայոց թագաւոր օծուեցաւ Օշին թագաւորի Լեւոն գեաւորոյ որդին. սա իրեն թագուհի առաւ Հայոց իշխան և Կոստիկոսի տէր՝ Պառոն Օշինի աղջիկը:

Այս անգամ սակայն Գարամանի թուրքերը Կիպրոսի Պետրոս Ա. թագաւորի որոշած ազգամագէտ՝ նոյնքան ձեռններէջ իշխանի ներշնչած սարսափի հարուածին տակ, Կիպրոսի գերագոյն ճիգ մը ընել զբաւելու համար Կիպրացիներու ձեռքը դանդաղ Կոստիկոսի ամրոցը, միանգամ ընդ միշտ ապաստելու հայտը տեւական վտանգէ մը: Թուրքերու այս բացողը մտադրութեան վրայ էր Կիլիկիան թագաւորութեան գոյութեան վերջին ժամանակներուն, Հայեր իրենց օգնութեան կը կանչէն Կիպրոսի Պետրոս Ա. թագաւորը և պատուիրակուեցան մը միջոցաւ առաջարկեցին գալ և Կոստիկոսի կրկին բերգերը գրաւել, վասնոր բերգերուն պահակազունները, հակառակ իրենց բոլոր ջանքերուն, ի վիճակի չէին ինքզինքնին պաշտպանելու թուրքերու յարձակումներուն դէմ: Պետրոս Ա. փութաց ընդունել եղած հրաւերը և 1361 Յունուարին Եւրոպայէն նոր վերագործած Ռապէլ Լուսինեան ասպետը կը զրկէ տասը զինուած ցովանաւերով, նաւատորմին հրամանատարութիւնը վստահելով Անտիոքի իշխան՝ իր Յովհաննէս եղբորը և ասոր ալ օգնականներ կարգելով Արսուֆի բերդատէր Փիլիպպոս իպպլէնը, Երուսաղէմի մարաշխտ Յովհաննէս Իպպլէնը, Պրէսիկի կոմս Փիլիպպոսը, ինչպէս նաև ուրիշ ասպետներ:

Գանի մը օր վերջ Կոստիկոսի բնակիչները իրենց գունդները բացին Կիպրացիներու

բու առջեւ, հաւատարմութիւն երգունքնայով Պետրոս թագաւորին, բերդաւանի մայր եկեղեցիին մէջ: Սակայն, զրիթ զար մը յետոյ, 1448ին, Գարամանի էմիրին յաջորդներէն մէկուն կողմէ բերդաքաղաքը գրաւուեցաւ Կիպրացիներու ձեռքէն:

Պիմուստ Լուսինեան Կոստիկոսի կոմսը, 1335ին Հոմի արքունիքին մօտ Լեւոն Դ. թագաւորի դեսպանն էր: Սա օգտուելով իր զենապանական պաշտօնէն, պապին միջամտութիւնը խնդրեց ի նպաստ Ամորի Լուսինեաններու ժառանգորդներուն ու արգարես Պենուս ԺԲ. պապը 1336 Ապրիլ 16ին գրեց Կիպրոսի թագաւոր Լուսին և յանձնարարեց որ արգարութիւնը ի գործ դնէ Ամորի ժառանգորդներուն հանդէպ: Պիմուստ՝ սր Տիորոսի իշխան Ամորի Լուսինեանի և Լեւոն Դ.ի դուստր Զապլէի որդին էր, լատիններէն թարգմանել տուաւ հայկական կոն ծխարանը, զրկելու համար պապին արքունիքը:

1329էն քիչ ժամանակ յետոյ, Լեւոն Դ. թագաւորի հրամանով Պիմուստ ըստացաւ Կոստիկոսի կոմսութիւնը ու նոյն տարին ամուսնացաւ Հայաստանի մեծ մարաշխտ Պառոն Ատուռէնի աղջկան՝ Նիփիէի հետ: Այդ թուականէն սկսած Պիմուստ դարձած ըլլալով Հայաստանի արքունիքին ամենէն բարձր անձնաւորութիւններէն մին, մերթ Լեւոն Դ.ի և մերթ ալ ասոր յաջորդ Լեւոն Ե. Լուսինեանի կողմէ բանակցութիւններ վարեց պապական արքունիքին մօտ, իր միջնորդութեամբ օգնութիւն խնդրելու եւրոպական պետութիւններէն ու գրամի ուժով Կիլիկիան ազատելու: Իր առաքելութենէն վերագործին, թիւրիմացութեամբ մը Պիմուստ օպանուեցաւ Ատանայի մէջ, 1344 Նոյ. 17ին, ա՛յն պահուն՝ երբ իր եղբայրը Կի ալ նոյնպէս կը սպաննուէր հայ ազգայնականներու կողմէ: Կինը, Նիփիէ, զոր պատմագիրներ մերթ Ֆիմի, մերթ ալ Ռէմի կը կոչեն, ամուսնոյն մահէն յետոյ ժամանակ մըն ալ ապրեցաւ:

ԱՐՏԱՒԱՋԻ ԱՐԳԵՊԻՍՏՈՊՈՍ

(6)

